

इंग्लिश मिडीयम स्कूल - अनुभूती २ चा श्रीगणेशा करतांना
पालकांसमोर भाऊंचे मनोगत.

प्रसंग- अनुभूती २ चा श्रीगणेशा करतांना पालकांसमोर भाऊंचे मनोगत.

दि. १०-०७-२०११, स्थळ - बालगंधर्व खुले नाट्यगृहा जवळ, जळगाव

श्री. भाऊ- माझ नाव भवरलाल. माझ्या वडीलांचे नाव हिरालालजी. दलूभाऊ माझे चुलते. त्यांच वय आता ७९ आहे, माझं ७४. वाकोद हे जामनेर तालुक्यातलं एक लहानस गाव, अजिंठ्याच्या पायथ्याशी. ते आमचं जन्मगाव. मोगलाई आणि बॉम्बे प्रेसिडेंसी यांच्या शिवेवरचं त्या काळच्या महाराष्ट्राच हे शेवटच गाव. सर्वसाधारणपणे त्यावेळी ५०० घरांची वस्ती. आज जवळजवळ ७,००० लोकसंख्या आहे. माझ्या या छोट्याशा गावात त्यावेळी तिसरी पर्यंतच शाळा होती. म्हणून ४थी शिकायला मी इथे जळगाव नगरपालिकेच्या शाळेत आलो. चवथीपासून मॅट्रीकपर्यंत इथे शिकलो. दलूभाऊ मुंबईला एका फॅक्टरीमध्ये कामाला होते. मुंबईला मी त्यांच्याकडे गेलो, आणि तिथे राहून बी.कॉम. व एलएल.बी.ची पदवी घेतली. त्यानंतर व्यवसायाला सुरुवात केली. आई-वडीलांकडून संपत्ती नाही, पण संस्कार जरूर मिळाले. विद्वत्तेचा वारसा आमच्या घराला नव्हता. फार मोठ्या श्रीमंताच्या पोटी जन्माला आलो असंही काही नव्हतं. पण ख्राऊन पिवून सुखी होतो. थोडीफार शेतीबाडी होती. दरवर्षाचं आमचं त्यावेळच शेतीचं

उत्पन्न ७,००० रुपये येत असे. या ७,००० रुपयांमध्ये आमचं १५ जणांच खटल चालत असे. हळूहळू शेती आणि व्यापार अशी जोड माझ्या वडीलांनी, दलूभाऊंच्या वडीलांनी, तसेच माझे दुसरे चुलते होते त्यांनी, अशी लावली. सकाळी ५ वाजता ते घरून निघायचे. अजून ही ते सर्वकाही आम्हा सगळ्यांना आठवते. आईला भल्या पहाटे ४ वाजता उठाव लागायचं. ती त्यांना न्याहरी बांधून देत असे. ती न्याहरी घेवून ते खेडोपाडी जात. तिथल्या स्थानिक लोकांचा शेतमाल विकत घेवून घरी आणत असत. सर्वसाधारणपणे त्यात तूप, कापूस, भूईमूगाच्या शेंगा, उडीद-मूग घरोघरी जावून एक एक किलो ते मोजून आणत. वाकोदच्या आठवडे बाजारात त्याची विक्री करत. असं त्या व्यवसायाचं स्वरूप. तिथे भाव-ताव जमला नाही तर जळगावी पायी वा बैलगाडीवर नेवून तो माल ते विकत असत. समजा एक रुपयाने खरेदी केलेला असला तर साफ-सफाई करून सव्वा रुपयाने, दीड रुपयाने ते विकायचे. अशापद्धतीने अगदीच गरिबीत नव्हे, पण सचोटीने राहून कष्टाला प्राधान्य देत जेमतेम परिस्थितीमध्ये घरादाराचं निभत होतं. संयुक्त कुटुंब गुण्यागोविंदान नांदत होतं.

ज्यावेळी मुंबईहून मी शिक्षण आटोपून परतलो त्यावेळी मी राजपत्रित परीक्षेतही उत्तीर्ण झालो. नागपूर डिव्हीजनला माझी अपॉईन्मेन्ट झाली होती. पण ती नोकरी मी केली नाही. व्यवसाय करायचा हेच ठरवलं. वकिलीचा व्यवसाय चांगला असं म्हणून मी जवळजवळ तीन महिने जळगाव येथील ख्यातनाम वकील श्री. उत्तमचंदजी रायसोनी यांच्या हाताखाली कोर्टांमध्ये उमेदवारी केली. पण वकिली व्यवसायातही माझं मन रमलं नाही. रायसोनी वकीलांना माझ्या पात्रतेची पूर्णपणे खात्री होती. “भाऊ, तुम्ही जर इथे वकील म्हणून राहिलात तर पाच वर्षात नक्की दिल्लीपर्यंत सुप्रीम कोर्टात पोहोचाल एवढी गुणवत्ता आपल्यात आहे” त्यांचे हे उद्गार. वकील व्हावं असा त्यांचा आग्रह होताच. आमच्या नातेवाईकांपैकी काही लोक म्हणत होते की वकिलीमध्ये काही मिळणार नाही. तुम्ही व्यापारच करायला पाहिजे, व्यापारामध्ये तुम्हाला दोन पैसे मिळतील. सुरेशदादांचे वडील भिकमचंद जैन त्यांच्याकडे मी जात असे ते मला वयाने ज्येष्ठ होते, अनुभवी मार्गदर्शक होते. आमच्या समाजाचे मुख्यही होते. मी त्यांना विचारलं की ‘काय करायला पाहिजे असं तुम्हाला वाटत?’ त्यांनी सांगितलं की “बघा आपल्या रक्तातच नोकरी नाही त्यामुळे नोकरी हा विषयच सोडून द्या. वकिली करूनही काय कराल? जो तुमच्यासमोर येईल त्याची केस तुम्हाला घ्यावी लागेल मग तो खोटा असो

की खरं बोलणारा तो किती खोटं बोलतो आहे हे सिद्ध करावं लागेल. वस्तुस्थिती आपल्याला माहिती असली तरी खऱ्याचं खोटं आणि खोट्याचं खरं आपल्याला करावं लागेल. जीवनाला असं तुम्ही विभागून घेऊ नका. असं काहीतरी काम करा की तुम्ही स्वतःच्या पायावर उभे राहू शकाल. मी नोकरीऐवजी व्यवसायचं करावा हा त्यांचा आग्रह होताच. त्यांच्याबरोबर मी बरेच दिवस राहिलेलो होतो. रायसोनी वकीलांना वाटायचं याने आपल्यासारखं व्हावं. नोकरी हातात होतीच, आता गहन प्रश्न निर्माण झाला होता की नेमकं करायचं तरी काय? माणूस ज्यावेळी असा काही गोंधळात सापडतो त्यावेळी 'आई माझा गुरु, आई कल्पतरू' साने गुरुजींनी आईची महती वर्णिली आहेच. मी माझ्या आईकडे गेलो आणि आईला विचारलं "बाबा मी तुला काय सांगू? मला लिहिता-वाचता-मोजता येत नाही, मला काहीच समजत नाही. तू काय शिकून आला आहे हे ही समजत नाही. तू मोठा कलेक्टर, वकील होशील किंवा आणखी काही करशील मला त्यातलं काहीच माहित नाही. पण मला जेवढं समजतं तेवढं तुला सांगते. असं काही तरी काम कर ज्यामुळे केवळ तुझं पोट, तुझ्या आजूबाजूचे जे इतर लोकं, नातेवाईक, गणगोत, कुटुंब आहेत, त्यांचही पोट भरेल. तू दुसरं काही काम केलं तर त्यामुळे इतरांनाही नोकरी देऊ शकेल, त्यांच्याही पोटा-पाण्याचा प्रश्न सुटेल. पण असं काम तर अनेक लोक करतात. त्यामुळे तू काही वेगळं केलसं असं होणार नाही. मला असं वाटत तू काम असं करावं जेणे करून पशुपक्षी, गुरढोरं, जीव-अजिव यांच सुद्धा पोट भरलं पाहिजे. माणसांसोबत तू या पक्ष्या, प्राण्यांचाही विचार कर, त्यांचाही दुवा घे." मी सतत ३० वर्षे विचारच करीत होतो की असा कोणता व्यवसाय आहे की ज्यामुळे आईने केलेलं मार्गदर्शन, दिलेला मूल्यसंस्कार आचरणात आणता येईल? एक दिवस आमच्या पेट्रोलपंपवर बसलो होतो. आमच्या तीन पिढींची बचत होती रुपये ७,०००/-. ही रक्कम मला घरातून मिळाली होती. तीन पिढ्या धरून म्हणजे ५०-७५ वर्षांमध्ये राजस्थानाहून आल्यानंतर या कुटुंबाने ७,००० रुपये फक्त बचत केलेली होती. ती संपूर्ण रक्कम मला सुपूर्त केली. तुला व्यवसायासाठी हे पैसे घे, जे होईल ते तुझंही नशिब पण आमचही नशिब तू सोबत घेऊन जा. असं म्हणून ही रक्कम बीज भांडवल म्हणून मला मिळाली होती. आईमुळेच मिळालेल्या या रकमेतून मी पेट्रोल पंपाच्या व्यवसायाला सुरुवात केली होती.

आपल्या सगळ्यांच्या सदृच्छेने, समाजाच्या कृपेने आणि ईश्वराच्या आशीर्वादाने जैन परिवाराला बरच काही करता आलं, याचा आनंद आहेच, समाधान तर आहेच

आहे. वाकोद जन्मभूमी. वाकोदमध्येही विकासाची अनेक कामे केली. तिथे आमची जी काही इस्टेट होती आणि सद्या आहे ती आम्ही एका ट्रस्टला दिली. त्याचं उत्पन्न जे काही येत ते त्या गावामध्येच खर्च करतो. आणखी काही खर्च लागतोच तोही आम्ही करतो. माझ्या गावच्या माणसाचं जीवनमान उंचवावे अशी धडपड आहे.

आमची कर्मभूमी जळगाव. कठोर परिश्रम आणि पारदर्शकता या दोन भक्कम पाया वर जैन इरिगेशनची कार्यसंस्कृती इथे साकार झाली. शिक्षणानंतर इथेच आलो आणि कर्मभूमीची सेवा करायला सुरुवात केली. जो अगदीच पिडीत वर्ग आहे, ज्याला कुणाचीही साथ-सोबत नाही (निसर्गाची किंवा बाजाराचीसुद्धा!) बाजारभाव कधी कमी-जास्त होत राहतात. त्यातल्या त्यात शासकीय धोरणं बदलत असतात. अशा शेतकऱ्यांना लागणाऱ्या सर्व साधन सामुग्री पुरवठ्याचा व्यवसाय आम्ही सुरु केला. शेतकऱ्यांच्या खिश्त्यात पूर्वी दोन पैसे होते त्याचे या कामामुळे चार पैसे झाले. त्यातला साधारणतः एक पैसा आपण सेवेचा मोबदला म्हणून त्यांच्याकडून परत घेतला. नफेखोरी केली नाही. आपण तेल, साबण, टीव्ही, शॅम्पू, लॉलीपॉप बनविला किंवा अशारितीने काहीतरी भलतीच कामे करून दुसऱ्याच्या खिशातले पैसे आपल्या खिशात कसे येतील असा विचार कदापि केला नाही. आधी शेतकऱ्यांच्या खिशात जाणारे पैसे हे दुप्पट कसे होतील, तीनपट, चारपट होतील हे बघितलं, याचा ध्यास घेतला त्यासाठी शास्त्र व तंत्र यांचा उपयोग केला. शेतकऱ्यांचे उत्पन्न आधी वाढवले आणि त्याच्या नफ्यातून काही हिस्सा आपल्याला मिळाला. तोही पैसा समाजाचा आहे असं धरून त्याची कृतज्ञतेने परतफेड आपण करायला हवी असा एक विचार करीत राहिलो व त्या विचारातून 'अनुभूती' नावाच्या शाळेची निर्मिती झाली. शिरसोली रस्त्यावर जाता-येता तुम्हीही पाहिली असणार ही शाळा! एखाद्या दिवशी तिथे सगळ्यांची सहल आपण काढू. ती या देशातली एक चांगली शाळा म्हणून नावाजली आहे, चार वर्षे झाले आहेत तिला. परंतु खूपच चांगली शाळा आहे. तुम्ही आता ज्या शाळेत आहात ती शाळा तिथेही बनवू शकलो असतो, पण येण्या-जाण्यातच ५० ते ६० रुपये खर्च झाला असता. रोजचा एवढा खर्च आपल्याला झेपावणार तरी कसा? एवढा खर्च करणे योग्यही नाही, म्हणून आपण जळगाव महापालिकेकडे सांगितलं की गावात जर कुठे मध्यभागी चांगली जागा असेल तर ती आम्हाला द्या. तिथे आम्ही इंग्रजी माध्यमाची प्राथमिक शाळा काढू इच्छितो. विशिष्ट प्रकारची ती शाळा असेल. मात्र आमची एक अट आहे - तुम्ही जागा द्याल. मग

तुमच्यापैकी काही नगरसेवक म्हणतील की घायला हरकत नाही आणि काही म्हणतील की घायला नको. हे आधीच धनाढ्य, व्यापारी, उद्योगपती आहेत, पैसे कमावतात, यांना कशासाठी शाळा घायची? नेहमीप्रमाणे तुमचं राजकारण सुरू होईल, ते आम्हाला नको आहे. जर आपण सगळे एका मताने ठरावाला मंजूरी देणार असाल की, 'भाऊ तुम्ही ही शाळा घ्या, आणि ती चालवा'. तरच मी ते काम करीन. परंतु एकही मत विरुद्ध पडलं तरी मी शाळेची ही जागा घेणार नाही मला तुमच्या जागेशी काही घेणं-देणं नाही. माझ्याजवळ ईश्वर कृपेने आज ३०००-४००० एकर जमीन आहे. ईश्वर कृपा म्हणा की सर्वाना सरस्वतीनं दिलेली सद्बुद्धी समजा, कार्पोरेशनमध्ये एकही मत त्या ठरावाच्या विरुद्ध पडलं नाही. ही जागा भाऊंना द्यावी आणि त्यांना जशी शाळा उभी करायची असेल तशी त्यांना करू द्यावी असेही निश्चित करण्यात आले. अशा पद्धतीने ही शाळा उभी राहिली. अर्थात काहींचे म्हणणे होतेच की; 'आम्ही सांगू त्या २५ टक्के मुला-मुलींना शाळेत प्रवेश मिळाला पाहिजे. असे केले पाहिजे, तसे केले पाहिजे.' मी म्हणालो हे कसं शक्य आहे? त्यावर त्यांचं म्हणणं, "आमचे जे काही सभासद नगरसेवक आहेत त्यांच्या मुला-मुलींना तिथे प्राधान्य मिळायला हवं". म्हटलं "मला हे अशक्य वाटतं करणं. माझा विचार या शाळेविषयी थोडासा वेगळा आहे. झोपडपट्टीत, घरकाम करणारे, हमाल, अंग मेहनतीचे काम, परिश्रम करणारे असे जे असतील, ज्यांची परिस्थिती सर्वसाधारण पेक्षाही खालची आहे त्यांचा प्रामुख्याने विचार इथे होईल. त्यानंतर इच्छुक विद्यार्थ्यांना प्रवेश परीक्षेत उत्तीर्ण व्हावे लागेल. नगरसेवकांचा अधिकार हा निकष तिथे चालणार नाही. तसं आम्ही करणार नाही. आयुक्त साहेबांची ती अट होती. ती अट ही शेवटी शिथिल झाली. तो विषयच बंद झाला. आम्हाला एक बीपीएल (एड्युटेड घट्टेवृद्धघट्टे रूद्धेवृद्धे) म्हणजे दारिद्र्यरेषेच्या खाली असणाऱ्यासाठी ही शाळा असावी हा आमचा दृष्टीकोन होता. त्या दृष्टीनेच काम सुरू झाले.

वरच्या नियमाला आपण एक अपवाद केला. शाळेत शिकविणाऱ्या शिक्षकांच्या मुला-मुलींना, ती दारिद्र्य रेषेखाली नसले तरी त्यांना प्रवेश देण्याचे ठरविले. यामागे आणखी एक उद्देश होता, की शाळेत असलेले शिक्षक-शिक्षिका आपल्या स्वतःच्या मुलांना चांगलं शिक्षण मिळावे यासाठी का होईना इथल्या सगळ्या विद्यार्थी-विद्यार्थींना चांगल्या रितीने शिकवतील. त्याचप्रमाणे कंपनीमध्ये जे टेम्पररी काम करत आहेत, अशा हमाली काम करणाऱ्यांना, पाईप वाहण्याच काम करणाऱ्यांना किंवा असली परिश्रम

आधारीत कामं करणाऱ्यांना, ज्यांची आर्थिक स्थिती दुर्बल आहे. त्यांना साधारणत ६,००० रुपयाची आवक नाही अशांना सुद्धा प्रवेश दिला. ती संख्या साधारणतः ७० पर्यंत झाली. आमच्या मुला-मुलींना घ्या ही त्यांची विनंती. माझ्यापर्यंत पोहोचली. मी विचार केला की, ते ही याच प्रकारचे लोकं आहेत, आर्थिकदृष्ट्या ते दुर्बल असतीलच त्यांचीही काही मुलं-मुलीं घ्यावे. त्यांच्यातील मुलं-मुली मिळून सुमारे ३० प्रवेशास पात्र ठरले. वाकोदहून अत्यंत गरीब परिस्थितीची एक लहान मुलगी, तिचे वडील इथे आहेत, ते टेलर काम करतात. आम्ही सोपवलेलीही काही कामे ते करतात. त्यांची मुलगी अत्यंत हुशार आहे असं प्रिंसीपल मॅडम म्हणाल्या. जन्मभूमीची कृतज्ञ आठवण म्हणून या मुलीला ही येथे प्रवेश दिला गेला आहे.

एवढं वैविध्य आणि वैशिष्ट्ये या शाळेचे आहेत. या शाळेचे काम पाहणाऱ्या सोनल मॅडम १० वी ला, ११ वी ला इंग्लिश शिकवित असत. त्यांना मराठी विशेष बोलता येत नाही. हळू-हळू त्या शिकतील. हिंदी बऱ्यापैकी बोलून घेतात. त्या गुजराथी असल्यामुळे गुजराथी चांगलं बोलतात. मात्र त्या सगळ्यात चांगलं इंग्लीश बोलतात. इंग्रजी माध्यमाची शाळा सुरु करायची आहे. पण इंग्लीश शिकवायलाही मराठीचा वापर करावा लागेल नाहीतर ते जमेल तरी कसं? पहिल्यापासून ही मुलं घरात हिन्दी किंवा मराठी बोलतात. तेव्हा आई-वडिलांनाही मराठी किंवा हिन्दीच येते. पालकांना इंग्लीश येत नाही. मग या मुलांना शिकवायचं असेल तर ते मराठीतून शिकवावं लागेल. शिक्षक-शिक्षिका यांची नेमणूक त्या दृष्टीने विचारपूर्वक केली आहे. ही सगळी जबाबदारी सोनल मॅडम व सतिश मोरे यांच्यावर सोपविली होती.

मोकळ्या मनाने, अंतःकरणापासून सांगतो, कृपा करून दारिद्र्याला किंवा गरिबीला शाप समजू नका. या जन्मामध्ये किंवा पूर्व जन्मामध्ये काहीतरी पाप केलं आहे म्हणून गरीब आहात अस समज करू नका. गरिबी हा शाप नाही, गरिबी हा एक अपघात आहे. कोणी कोणाच्या पोटी जन्म घ्यावा हे नक्की नसल्यामुळे ही लहान-लहान मुलं आहेत. ही आमच्यासारख्या घरामध्ये जन्मली असती तर त्यांना आणखी उज्ज्वल भविष्याकडे वळता आलं असतं. जे अशा घरी जन्माला आले नाही ते इतरत्र जन्माला आले, तिथं त्यांना काही संधी उपलब्ध होण्याची शक्यता कमी आहे. ती मुलं-मुली हुशार नाहीत असे नाही. सर्वसाधारणपणे अनुभव असा आहे की शाळेमध्ये मुलं-मुली ज्यावेळेला येतात १ ली २री मध्ये त्यावेळेला ते रडतात. पण या मुलामुलींपैकी कोणीही

रडलं नाही. त्यांच्यामध्ये हा एक वेगळेपणा आहे. पाच वर्षांची इथे बसलेली इवलीशी पोरं आहेत. असे असतानाही कोणी आगाऊपणा करत नव्हतं. कदाचित शिक्षकांच्या भीती पोटी असेल किंवा माझ्यासारख्या एक अनोळखी व्यक्तीकडे बघून ते शांत असतील. त्यांना मी कविता बोलायला लावल्या, त्यात कोणी इंग्लीश, कोणी मराठी बोलले आणि सगळ्या मुलांनी फार चांगल्यारितीने प्रतिसाद दिला. यापुढे निदान या मुलांपुरतं बोलायचं झालं तर मी तुम्हाला एक आश्वासन देऊ इच्छितो की या मुलांचं आणि मुलींचं भविष्य आमच्याकडे सोपवा. तुम्ही जेवढं चांगलं वागता येईल, चांगलं जगता येईल तेवढं वागण्याचा प्रयत्न करा. तुम्ही जर ते करत नसाल तर ही मुलं-मुली तुम्हाला ते करायला भाग पाडतील. जर आपण त्यांना सांगितलं की “जा पान टपरीच्या दुकानावरून गुटखा, बिडी, सिगारेट घेऊन ये”, तर ते तुम्हाला म्हणतील, “बाबा आम्हाला तर शाळेत हे शिकलवं जातं की गुटखा खाणं वाईट आहे, हे करणं वाईट आहे, त्यामुळे कॅन्सर होतो आणि तुम्ही तर नेमकं तेच करीत आहात असं कसं चालेलं?” अशा या सगळ्या घटना घडायला साधारणतः २-३ वर्षे लागतील. मुलं-मुली तुम्हाला बोलायला, सांगायला सुरुवात करतील, जर आपण योग्य आचरण ठेवणार असाल तर. मी आणि ही शाळा असा प्रयत्न करणार आहे की तुमच्याबद्दल म्हणजे पालकांबद्दल पाल्यांच्या मनामध्ये अत्यंत पवित्र आणि आदरयुक्त अशा भावनांचा संचार होईल. सातत्याने तो टिकायला हवा. त्यांनी तुमचा आदर-सन्मान करायला हवा. परंतु तुम्ही जर चुकीचं काम करणार असाल तर तुम्हाला मात्र ती पाल्य सांगतील की आपण हे करू नका. मात्र तुमचा अनादर ते करणार नाही. या दोन्ही गोष्टी शक्य आहेत का? हो, मी आयुष्यात हा अनुभव घेतला आहे. या दोन्ही गोष्टी शक्य आहेत. अशाच प्रकारचं शिक्षण आपण त्यांना देणार आहोत.

या विद्यार्थी-विद्यार्थीनिंचे भविष्य तरी काय? १ली, २री, ३री, ४थी पर्यंत ते इथं राहतील. इथे जेवढा जास्त व चांगला अभ्यास करतील, जास्त चांगले गुण मिळवतील, वेगवेगळ्या विषयांमध्ये प्राविण्य मिळवतील - कुणी नृत्यात, गायनात, कुणी चित्रकलेत, तर कोणी सुताराचं काम करण्यात पुढे येईल, अशा अनेक कला आहेत. या कलांच्या आणि खेळांमार्फत आपण त्यांना जीवन शिक्षण देणार आहोत. त्यांना नुसतचं बे एक बे, बे दुणे चार, बे त्रीक सहा असं सगळं करून त्यांना नुसती घोकमपट्टी करायला लावू असे नाही. थोड्या वेगळ्या प्रकाराने शाळा चालवण्याचा प्रयत्न आम्ही करणार आहोत. त्यासाठी दोन चार लाख रुपये खर्च करून इथे खेळ आणले जातील. त्यांना

खेळवलं जाईल. त्या खेळातून त्यांना शिस्त कशी असते हे शिकवलं जाईल, त्या खेळातून सर्वधर्म समभाव कसा ठेवला पाहिजे, सगळ्यांनी एकत्रपणे कसं राहायला पाहिजे हे त्यांना समजविण्यात येईल. त्या खेळांच्या आणि अशा चांगल्या, खिळाडूवृत्तीच्या सकारात्मक वातावरणामध्ये त्यांना वाढवण्याचा आमचा प्रयत्न राहिल. आता तुमची साथ आम्हाला कशा बाबतीत पाहिजे? इथे आम्ही त्यांना गणवेश, सॅन्डल देणार आहोत. त्यांना जेवढं साहित्य शिकायला लागतं तेवढं सगळं देणार आहोत. एक वेळेचं जेवणही देणार आहोत. दुपारचा नाश्ता म्हणजे जाणाच्या आधी काही खाऊ त्यांना आम्ही देणार आहोत. इथं डॉक्टर उपलब्ध असतील व ते त्यांची तपासणी करतील. ठरल्यावेळी सगळ्या मुलां-मुलींची वैद्यकीय तपासणी होईल. वैद्यकीय तपासणी केल्यानंतर त्यांना ज्यांची गरज असेल ते सगळ उपलब्ध करून त्यांच शरीर स्वस्थ, आरोग्य उत्तम चांगलं कसं राहिल याचा आम्ही पूर्णपणे प्रयत्न करणार आहोत. त्यांचे आरोग्य चांगल राहिलं तरच शिक्षण चांगल होणार आहे. ऋद्धदृद्धदु श्रद्धु त्द दु ऋद्धदृद्धु डदृद्धु असं म्हणतात. शरीर चांगल असेल तरच डोकंही चांगलं राहू शकतं. डोकं कितीही सुपिक असलं आणि शरीर मात्र साथ देत नसलं तर जीवन गाडा चालणार नाही. आपण असा प्रयत्न करणार आहोत की, या मुला-मुलींच आरोग्यसुद्धा आपण सांभाळायला पाहिजे. त्यासाठी डॉ. दोशी यांनी रोज वेळं देण्याचे ठरविले आहे. वैद्यकीय तपासणी केल्यानंतर प्रत्येकाच कार्ड बनविले जाईल. कॉम्प्युटरमध्ये सर्व माहिती भरून ठेवली जाईल. त्या मुलाचा बरोबर पाठपुरावा करून त्याची तब्येत कशी सुधारेल या कडे त्यांचे लक्ष असेल. सुरुवातीला आम्ही या विद्यार्थ्यांचे लवकरात लवकर वजन करून घेऊ, उंची किती हेही समजून घेऊ. शास्त्राप्रमाणे वजन-उंची बरोबर आहे की नाही याची पडताळणी करू. त्या मुला-मुलीला कमतरता असल्यास विशिष्ट प्रकारचं खाद्य ही देण्याचा प्रयत्न करू. तसं डॉक्टर लिहून देतील. हे सर्व केल्यामुळे जे अगदी कमी वजनाचे आहेत त्यांचे वजन वाढेल आणि ज्यांचे वजन जास्त आहे ते वजन कमी होईल. असा विशेष कार्यक्रम आम्ही निवासी अनुभूतीच्या तिकडच्या शाळेत राबवला. त्यात आम्हाला चांगल्यापैकी म्हणजे अगदीच उत्तम यश मिळालं. त्यामुळे तिच पद्धत आपण इथे सुद्धा अवलंबू. खेळण्यासाठी इथे पटांगण आहे. जवलच गाडगे महारारज गार्डन आहे ती सुद्धा महापालिकेने शाळेला देखभालीसाठी द्यावी अशी आपण त्यांना विनंती करणार आहोत. मुलांना तिथेही खेळायला नेता येईल. शाळा आणि विद्यार्थी संख्या दोघांचीही इथे वाढ होत राहिल. अधूनमधून या मुलांना आपण डिव्हाइन पार्कमधल्या 'अनुभूती' शाळेत नेले जाईल. त्यांच्या

डोळ्यासमोर एक आदर्श निर्माण करायचा आहे. आपल्यालाही कुठे चांगले शिकायचे असेल त्यासाठी असल्याठिकाणी येऊन शिकायचे. मात्र इथे येऊन शिकायला तर खूप पैसे लागतात. वार्षिक दीड ते दोन लाख रुपये खर्च येतो. आपल्या पाल्यांपैकी, मुला-मुलींपैकी जे खऱ्या अर्थाने हुशार आहेत जे खरोखरच आयुष्यात पुढे जाऊ शकतील आणि तसं आमच्याही नजरेत येईल. त्या सगळ्या विद्यार्थिनींना आणि विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती सुद्धा देवून शिकवू. तोपर्यंत पालकांचीही परिस्थिती सुधारलेली असली तर तुम्ही जे काही ५, १०, २० टक्के देवू शकाल ते वगळता बाकी रक्कमेची शिष्यवृत्ती शाळेतून मिळू शकेल व ते शिकून पुढे जाऊ शकतील.

आपण गरीब, दारिद्र्य रेषेखालचे आहात हा आपल्या जीवनात असलेला न्यूनगंड घालविण्याला मदत होईल. समाजामध्ये चांगलं शांतीच, प्रेमाच असं वातावरण निर्माण करण्यात या प्रक्रियेचा हातभार लागेल. निदान या पिढीत नाही पण पुढच्या पिढीत तरी त्याचा मुलगा, कंपनीमध्ये जर जॉब करायचा असेल तर तो इंजीनियर किंवा डॉक्टर झालेला असेल. अथवा तो स्वतःच दुकान किंवा कारखाना टाकेल अशी मुलं आपल्याला घडवायची आहेत. या स्वच्छ, प्रामाणिक हेतुने प्रेरीत होऊन ही शाळा सुरु झाली.

समाजाचे आपण देणे लागतो, समाजाची आपण कृतज्ञता ठेवली पाहिजे हे लक्षात घेवून हा उपक्रम राबवत आहोत. कुठे तरी याची नोंद करून घ्यायची, मुख्यमंत्र्यांना उद्घाटनाला बोलवायचं, हे सर्व करायचं ठरलं असतं तर तसं सगळे जमवता आले असते. काही लोकं अशा रितीने वागताना दिसतात. परंतु तसे काही करण्याची गरज नाही. समाजाचे आपण देणे लागतो समाजाचे समाजाला परतच करावयाचे आहे. परत करत असताना सुद्धा आता कोणत्या स्तराच्या व्यक्तिला काय देता येईल त्याचा विचार करायचा आहे. तळागाळाच्या माणसाला, 'दरिद्री नारायण'ला हात देऊन वर आणलं पाहिजे, हा त्यामागचा हेतू आहे. "भाऊ, तुम्ही शाळेची बस का नाही सुरु केली? त्यामुळे आम्हाला बरं पडलं असतं" म्हणजे आपल्या घरबसल्या ही सोय झाली असती. एक विचार असा की आपण सगळंच जर आयतं करून वाढून दिलं तर मुलं-मुली आयतोबा होतील. पालकांना सुद्धा ती सवय लागेल. आपल्याला आता काही करायची गरज राहिली नाही, असा विचार दृढ होईल. वास्तविक तुमच्यावर खरं तर फार मोठी जबाबदारी आहे. तुम्ही त्यांना वेळवर इथे आणून सोडलं पाहिजे. वेळेवर मुलगा किंवा मुलगी आले नाही तर हळू हळू त्याला वर्गाच्या बाहेर १५ मिनीटं, फार जास्त लेट

आले तर तासभर उभं रहाव लागेल. त्याला खूप वाईट वाटेल. तेव्हा वेळेवर तुम्ही मुला-मुलींना इथे आणून सोडाव एवढीच जबाबदारी तुमच्यावर ठेवली आहे, तेवढी तरी तुम्ही व्यवस्थित पार पाडावी अशी अपेक्षा आहे. आज आपण नऊ वाजता येणार होता, साडे नऊ वाजता फोन केला तर म्हणाले शंभर एक पालक आलेले आहेत. म्हटलं मग मी किती वाजता येऊ? उत्तर मिळालं, 'भाऊ तुम्ही दहा वाजेपर्यंत आलं तरी चालेल तोपर्यंत सगळे येऊन जातील.' साधारणतः मी दहा वाजेपर्यंत पोहोचलो तोपर्यंत तुम्ही सगळे येथे आलेला होता. आपल्या देशामध्ये सगळ्या इतर धर्मापेक्षा एक मोठा धर्म आहे आणि तो म्हणजे 'चलता हें', असं म्हणणाऱ्यांना तसं आचरण करणाऱ्यांना. थोडंफार उशिरा गेलो तर काय बिघडते?' हा विचार खोलवर रुजलेला आहे. आपण असे त्यामुळेच वागत असतो. मित्रहो, मुलांना मात्र तशा अनिष्ट सवयी टाकू नका, तुमच्या सवयी तुमच्याजवळ ठेवा. विद्यार्थ्यांनी वेळेवरच आलं पाहिजे, प्रार्थना होण्याआधी तुम्ही हजर पाहिजे, आजचा शिस्तबद्ध आचरणाचा संस्कार त्यांना उद्याच्या उज्वल यशोशिखराकडे घेऊन जाईल. आम्ही तसा प्रयत्न करणार आहोतच, तुम्ही फक्त हातभार लावा. तुम्हाला मी हे सांगत नाही की तुम्हीसुद्धा तसेच व्हा, शिस्तीत वागा वगैरे, ते सांगणं माझं काम नाही. तसं पाहिल तर मी तुमच्या वडीलांसारखाच आहे, ७५ वर्ष माझे वय आहे. मी तुम्हाला हक्काने काही चांगल्या गोष्टी सांगू शकतो. परंतु मी पालकांशी वेगळा संवाद नंतर साधणार आहे. आता मला या मुलांना सांभाळू द्या, तुमच्याशीसुद्धा वर्षातून एक, दोन, वेळा शक्य असेल तेव्हा संवाद साधणार आहे. मुला-मुलींना कसं वाढवावं याच एक विशिष्ट प्रकारच प्रशिक्षण देणार आहे. जर त्यात तुम्ही सहभागी झाला आणि आम्हाला त्यात मदत केली, तर मला असं वाटत की आपण समाजाच फार मोठे काम करू शकू. 'चांगला माणूस' घडवण्यासाठी ही प्रक्रिया आहे.

दोन गोष्टी आजच्या या काळात आपण जाणून घेण्यासारख्या आहेत. अगदी लक्ष ठेवून आपण हे ऐका. कोणत्या दोन गोष्टी? गरीबाने हेच शिकलं पाहिजे की श्रीमंत व्यक्ती किती काम करतात आणि कोणत्या पद्धतीने काम करतात. आज सकाळी पाच वाजता मी उठलो आहे, घड्याळाचा गजर वगैरे काही लावलेला नव्हता. पाच ते साडेपाचच्या दरम्यान उठायचे ठरले आहे. त्यामुळे मला बरोबर जागं येते. त्यानंतर एक तास फिरायला जातो. त्यानंतर योगाभ्यास, योगासना इत्यादी साधारणता दीड तासात पूर्ण करतो. नंतर आंघोळ नास्ता करीत असतो. आजचं बोलायचं झाल्यास

पाहुणे आले होते त्यांच्याबरोबर नाश्ता केला. पाच वाजता सुरु झालेला दिवस रात्री दहा साडेदहा पर्यंत संपतो. त्यानंतर झोपण्याआधी कुटुंबासहीत प्रार्थना होते व आम्ही सर्व झोपी जातो. सर्वसाधारणपणे आता फक्त १२ तासच काम करतो. पूर्वी १४-१५ कधी-कधी तर १६ तास सुद्धा काम करत असे. वयाच्या सत्तरीपर्यंत हा नियम अखंडीत राहिला. सहा वेळा मला हृदयाचे लहान-मोठे झटके येवून गेले. त्यावेळचे खंड सोडता, अखंड हा असा प्रवास सुरु आहे. तेव्हा तुम्ही हे जाणून घेणं आवश्यक आहे की श्रीमंत माणसं काम कसं आणि किती करतात. खरं म्हणजे त्यांना गरज आहे का एवढे काम करायची? सात पिढ्यांना पुरावं इतकं असताना एवढं काम करायचं गरज तरी काय? हा माझा चार नंबरचा मुलगा अतुल येथे आला आहे. आज बाकीचे तीन इथे नाहीत, नाहीतर सगळ्यांना घेवून आलो असतो. आम्ही सगळे चारही जणं एकत्रच राहतो. माझे वडील होते तेव्हा, माझी आई होती तेव्हा, मी माझी मुले, नातवंडे अशा तीन पिढ्या एकाच घरात एकत्र राहतो. एकाच व्यवसायात गर्क आहोत. रात्री अकरा, साडे अकराच्या सुमारास ही मुलं कामावरून परततात, नंतर त्यांच्या जेवणाची वेळ. पुन्हा सकाळी ८-८:३० ला मुलं नास्ता संपवून लवकर कामावर पोहोचतात. जिथे त्यांच काम असतं तिथे दुपारचं जेवण घेतात. खूप मेहनत घेताली जाते. जर अशी मेहनत घेतली नसती तर तुम्हाला एवढे मोठे आंतरराष्ट्रीय दर्जाचं काम या जळगावमध्ये होतं असताना दिसल नसतं. आपण स्वतः ही मेहनत घेतो म्हणून बरोबरीने काम करणारे सहकारी सुद्धा एवढ्याच प्रामाणिकपणे, एवढ्याच मेहनतीने जैनमध्ये काम करतात. तुम्हाला या सर्व गोष्टींचे आश्चर्य वाटेल! सहलीच्या वेळी तुम्हाला या प्रतिष्ठानची ओळख होईलच. तुम्ही हे पाहालच की कोणी कुठेतरी गप्पा मारतो, चकाट्या पिटतो, तंबाखू खाऊन पिचकाऱ्या मारतो, सिगारेट घेतो, इकडेतिकडे विनाकारण भटकताना दिसतो, असं चित्र दिसणार नाही. ही कार्यसंस्कृती वेगळी आहे. इथे एकही ट्रेड युनियन नाही. आजपर्यंत आयुष्यातच ट्रेड युनियन पाहिली नाही. मीच त्यांच्या ट्रेड युनियनचा लिडर आहे. मीच त्यांच्यासाठी विचार करत असतो की त्यांनी कस जगावं. इथे शिस्त आहे - वेळेवर येणे, वेळेवर जाणे, वेळेवर जेवणे, वेळेवर झोपणे, या सगळ्या गोष्टी निश्चित आहेत.

अशा प्रकारे आमच्या सारखे श्रीमंत लोक कसं काम करतात, कसं वागतात, कसं जगतात आणि कशा प्रकाराने संपत्तीची निर्मिती करतात हे आपण जाणलं असेल, आपल्या ध्यानात आलं असेल. आता गरज आहे आमच्या सारख्या श्रीमंत लोकांनी हे

जाणून घेण्याची की, गरीब आणि सर्वसाधारण परिश्रमी लोकं कसं जगतात. जर गरिबांनी श्रीमंत कसे काम करतात हे समजून तसं काम करण्याचा निर्धार केला व श्रीमंतांनी गरीब कसे जगतात याची जाणीव करून सहृदयतेने बांधिलकीच्या भावनेने वागायचे ठरविल तर आपल्या सामाजिक जीवनातले निम्याहून अधिक प्रश्न तडीस लागतील.

आपणही आपल्या या मुलामुलींनी पुढे जाऊन काही तरी मोठं काम करावं. या आशेवर व त्या कारणास्तव काम करीत आहात, जगत आहात. त्या कामाला, त्या उद्दिष्ट पूर्तीसाठी आपल्याकडून माझ्या काही किमान सहकार्यांच्या अपेक्षा आहेत. त्या अशा- आपण मुलांना घेऊन वेळेवर येणे व सहकार्यही आवश्यक आहे. अधूनमधून या मुलांना आपण सहलीला सुद्धा नेणार आहोत. त्यावेळेला तुमच्याकडून पैसे मागणार नाहीत. सहलीमुळे होतं काय, विद्यार्थ्यांना-मुलांना वेगळा अनुभव येतो, पर्यटनाचा आनंद मिळतो. त्यांच्या मनात अनेक नव-नवीन विचार येतात. त्यांची कल्पनाशक्ती जागृत होते, त्यांना ते आव्हान असतं. आपण यांना जैन हिल्सवर सहलीला घेवून जावू किंवा एखाद्या वेळेला इकडे तिकडे नुसते दाखवण्यासाठी. त्यांना काय समजणार आहे त्यात. अशातला भाग नाही पण सुरुवात आपण अशी करायची आहे की त्यांनी समजून घ्यायला शिकलं पाहिजे. आज सगळ्या बाजूने त्यांचे जे शिक्षण होते आहे ते या डोळ्यांच्या मार्फत होणार आहे. बाकी कानांमार्फत होणार आहे. त्याने स्वतःच डोकं वापरलं पाहिजे त्या प्रक्रियेला अजून अवधी आहे. त्या आधी डोळे व मग कान. यांचा उपयोग होईल. त्यांना निरीक्षणाची आवड निर्माण होईल.

ही शाळा वगळता आपण आणखी एक शाळा काढणार आहोत ती सर्वसाधारणपणे मध्यमवर्गीयांसाठी असेल. या शाळेत साधारणतः १५००/ २००० रुपये महिन्याचा खर्च लागू शकेल. जैन डिव्हार्डन पार्कमधल्या निवासी 'अनुभूती' क्र.१ शाळेत सुमारे दरमहिन्याला १५,००० रुपये लागतात. ती शाळा सुद्धा आपल्या या मुलांसाठी खुली राहणार आहे. जे गुणी व कौशल्यवान मुलं असतील, जी शिक्षणाबद्दल मनःपूर्वक आस्था बाळगतील अशा मुलांना या मध्यमवर्गीयांसाठी असलेल्या शाळेत प्रवेश मिळू शकेल. त्या शाळेचे नाव आपण अनुभूती ३ असे ठेऊ. जवळजवळ ६०० विद्यार्थी या शाळेत असतील. आपली ही मुलं तिथे जावू शकतात. इयत्ता ६वी ते १० वी तिथे शिकू शकतील. त्यांच्यामध्येही जे सरस असतील त्यांना आपण निवडून निवासी अनुभूती शाळा क्र.१ मध्ये टाकू. तिथे ६वी ते १२ वी व कॉलेज असं त्यांच शिक्षण होऊ शकेल. हे शिक्षण

झाल्यानंतर त्यांच्यापैकी बऱ्याच विद्यार्थ्यांना, मला असं वाटत विशिष्ट असं कौशल्य त्यांच्यात प्राप्त होईल. त्यांच्या गुणवत्तेनुसार त्यांना कामही आपल्या सेवाभावी संस्थेमध्ये किंवा औद्योगिक, व्यावसायिक प्रकल्पांमध्ये सामावून घेण्याचा आपण प्रयत्न करू. शिक्षणापासून कामापर्यंत अशी ही एकात्मिक योजना आहे. अनेक व्यक्ती मुंबई, पुण्याला जातात, नोकऱ्या मागतात आणि तिथे त्यांना चांगल्या प्रकारची नोकरी मिळते. आपल्याला पुण्या-मुंबईला जायची आता गरज भासणार नाही. आपला स्वतःचाच व्यवहार, व्यवसाय एवढा वाढलेला असेल, कारखाने वाढलेले असतील की या मुलांना इथेच काम करता येईल. काही मुलं-मुली शिक्षक होतील. याच शाळेत किंवा त्या दुसऱ्या, तिसऱ्या शाळेमध्ये शिकवतील.

संकल्पना, स्वप्न खूप आहेत. मला आपल्याकडून फार जास्त नाही, परंतु एवढीच अपेक्षा आहे की शाळेमध्ये जे आम्ही शिकवू त्याच्याविरुद्ध तुम्ही घरामध्ये शिकवू नका. (टाळ्या) घरामध्ये तुम्ही भलतच वातावरण निर्माण होवू देवू नका. आम्ही त्यांना सांगत असू की चॉकलेट खाणं चांगलं नाही तर तुम्ही ते देवू नका. कारण तुम्हाला असं वाटत की आपलं प्रेम दाखवण्याचा तोच एक मार्ग आहे, त्याला चॉकलेट देणे. अक्षरशः आपण त्याच्या पोटाला, दातांना नुकसान पोहचवितो व त्या बरोबर पाल्यांच्या आरोग्याची वाट लावतो. १ रुपयाची वस्तू ४ रुपयाला आणतो आणि आपल्या शिखाची वाट लावतो. मुलांबद्दल प्रेम असेल तर ते शिक्षणात पुढे कसे जातील याचा सातत्याने विचार करा. शिक्षण हा मोठा संस्कार असतो त्यापेक्षा मोठा संस्कारच नाही. आई-वडीलांच्या गुणधर्मांना घेवून एखादा विद्यार्थी पुढे जात असताना जर आपण त्याला योग्य ते वातावरण निर्माण करून दिलं तर लहानातला लहान, गरीबातला गरीब, दरिद्रीतील दरिद्री व्यक्ती सुद्धा खूप पुढे जाऊन डॉक्टर आंबेडकर, डॉ. नरेंद्र जाधव किंवा जवळच उदाहरण द्यायचे झाल्यास अगदी भवरलाल जैन सुद्धा होवू शकतो. (टाळ्या) हे माझं बोलणं आपणास स्वप्नवत वाटेल. कोणतंही काम करायच्या आधी स्वप्न पाहावी लागतात. जो मोठी स्वप्न पाहू शकत नाही तो मोठा होऊ शकत नाही. या विद्यार्थ्यांना आपण मोठी स्वप्न पाहायलासुद्धा शिकवणार आहोत. त्यांचे पाय मात्र जमिनीवर ठेवणार आहोत हवेत नाही. जमिनीवर चालण्याचे शिक्षण आपण त्यांना देऊ. जसं मी चालतो, वागतो आहे तशा पद्धतीने त्यांच्या सवयी घडवण्याचा शाळेचा प्रयत्न असेल. आपण त्यात साथ द्या. असे संस्कार शाळेत दिले जातील विद्यार्थी घरी येवून तुम्हाला सांगतील की, 'आई

आम्हाला आज शाळेत हे शिकवलं, आम्हाला हे सांगितलं, ते सांगितलं.’ जरा त्यावर विचार करा की शाळेत तसं का सांगितलं असेल? नसेल समजत तर तुम्ही प्रिन्सीपल साहेबांना, क्लास टिचरला विचारा आणि समजून घ्या. शाळेत न विचार करता कोणतीच गोष्ट होणार नाही. हा काही ढोरांचा कोंडवाडा नाही. इथे उरलेलेच विद्यार्थी असतील, तेवढेच तिथे बसतील खूप मोठे क्लास रुम्स आहेत पण विद्यार्थी कमी आहेत, कारण प्रत्येकाकडे लक्ष देता आलं पाहिजे, नाहीतर एक दुसऱ्याचा शर्ट ओढतो, फाडतो किंवा मुलं सगळे उनाडक्या करताना आढळतील. आमच्या बालपणात आम्ही ही उनाडक्या केल्यात. पण त्या करूनसुद्धा इथपर्यंत पोहोचू शकलो. फरक एवढाच आहे. आपल्याला जो फरक घडवून आणायचा आहे तो हा आहे की उनाडक्या केल्या तरी हरकत नाही परंतु मुळ उद्देश जो आहे त्यापासून मात्र भरकटू नका.

संधी मिळाली की प्रत्येक व्यक्ती मग ती मुलगी असो वा मुलगा आपल्या जीवनाच सोनं करू शकते. हे उदाहरण या विद्यार्थ्यांच्या आणि विद्यार्थिनींच्या माध्यमातून मला जगा समोर ठेवायचे आहे. ही सर्व मुलं मुली सर्वसाधारण परिस्थितीतून आली किंबहुना गरिबीतून आली असताना सुद्धा आपलं भाग्य स्वतः घडवू शकतात. तेव्हा ही मुलं गरीबांची असूनसुद्धा ही अशी आहेत. ती आमच्या नातवांबरोबर बसू शकतात, नातवांपेक्षाही चांगल काम करू शकतात हे उदाहरण कुठेतरी आपण निर्माण केलं पाहिजे. या उदात्त हेतुने अनुभूती क्र.२ या शाळेची सुरुवात आहे. पण संधीच नाही मिळाली तर काय करणार? केवळ त्यांना हे सांगत राहणार की तुम्ही गरीब आहात, तुम्ही असेच आहात, तुमचे वडील व्यसनी आहेत. असं सगळं सांगून काहीच उपयोग नाही. आपल्याला काय केलं पाहिजे ते मी आपल्यासमोर मांडत आहे. पालकांनी व शिक्षकांनी दोघांनी मिळून उरवलं तर खूप काही चांगलं होऊ शकते. या शाळेमागचा माझा उद्देश चांगल्यारितीने पूर्ण होईल. या मध्यमवर्गीय अनुभूती क्र. ३ शाळेत त्याला प्रवेश मिळवायचा असेल किंवा त्यापुढे जाऊन त्या शाळेतून निवासी अनुभूती क्र. १ मध्ये ही त्याला प्रवेश मिळू शकेल. तिथे रहायचा, खायचा, प्यायच सगळंच उपलब्ध आहे. उरलेल्या तारखेला तुमच्याकडे कधीतरी तो भेटायला येईल किंवा त्या दिवशीच तुम्ही त्याला भेटू शकाल बाकी शाळा शिस्तीप्रमाणे सगळ असेल. मला असं वाटत की एक फार चांगल वातावरण आपण या माध्यमातून निर्माण करू शकू. या पवित्र भावनेने प्रेरित होऊन या महाशिवरात्रीच्या शुभदिनी शाळेची सुरुवात होत आहे.

आपण सगळं अत्यंत प्रेमानं, आनंदानं ऐकून घेतलं. यावर विचार करा, काही प्रश्न असतील तर मला लिहून पाठवा, तुमच्या प्रत्येक प्रश्नाच उत्तर मिळू शकेल आणि नसलं काही तर आम्ही इथे एक बॉक्स ठेवू त्या बॉक्समध्ये लिहून टाकत जा. केवळ तक्रारी करू नका. या जगामध्ये खूप दुःख आहे ते पर्वताएवढं आहे आणि सुख असेल तर राई एवढं! त्यामुळे तुम्ही दुःखी आहात, दुसरे सुखी आहेत अस काही समजू नका. श्रीमंताची दुखणी वेगळी असतात, गरीबांच दुःख वेगळे? दुःख सगळ्यांनाच आहेत, एकही असा माणूस नाही की ज्याला दुःख नाही. जो पहिलवान आहे त्यालासुद्धा समस्या आहे. जो अगदीच दुबळा आहे त्यालाही प्रॉब्लेम आहे. तेव्हा जीवनाच्या ज्या वेगवेगळ्या छटा आहेत, यांच्याबद्दल आपल्याला विशेष असं काही वाईट किंवा चांगल वाटण्याच काहीच कारण नाही. शाळा फक्त त्यांच्यावर संस्कार करण्याचा प्रयत्न करेल. ते जपण्याचा प्रयत्न आपण करा. किमान मुलं घरी असताना तुम्ही किंवा आई जे कोणी असतील ते आपसात भांडू नका. एवढ मात्र आवश्यक आहे.

‘ती आणि मी’ नावाचं एक पुस्तक आहे. शाळेच्या लायब्ररीमध्ये ते असेल. येथे येवून ते आपण वाचू शकाल. ते पुस्तक जर आपण वाचलं तर आपल्याला लक्षात येईल की किती कठोर परिश्रमाने, किती लोकांनी हा संसाराचा गाडा, जवळपास गरिबीतूनच इथपर्यंत आला. तुम्हाला आत्मविश्वास असायला पाहिजे की भाऊ सारखा माणूस जर खेड्यातून येऊन हे करू शकतो तुम्ही तर जळगावसारख्या शहरात असताना हे का करू शकणार नाही? आम्ही वाकोद खेड्यातून आलो. आम्ही तर उकीरड्यावर प्रातःविधी करत होतो. खेड्यांमध्ये खळ्यांमध्ये झोपत होतो. नदीवर जावून उड्या मारून आंघोळ करत होतो. पाण्यामुळे डोळे लाल झाले तर सूर्याकडे बघून आम्ही ते पांढरे करून घेत होतो. मग घरी जात होतो. म्हणजे पालकांना समजू घ्यायचे नाही. हा गुण(दोष) काही कोणाला शिकवावा लागत नाही. तो आपल्याकडे उपजत असतोच. माझ्या दादाजींना समजू नये म्हणून पोहून आल्यानंतर माझे लाल झालेले डोळे सूर्याकडे पाहून पूर्ववत करण्याचा प्रयत्न लपून-छपून करत असे. थोडक्यात मी नाही म्हणायला त्यांना शेंडी लावत असे असे नाही का! आपल्यापैकी सगळ्यांनी हे केलं असेल नसेल. झोपडीत का असेना पण ही मुलं जळगावला जन्माला आली आहेत. आपण या सगळ्या गोष्टींचा फायदा करून घेवू.

तुम्ही त्यांच्यासमोर कसं वागायचं ते तुम्हालाच ठरवाव लागेल. ही जबाबदारी फार

मोठी आहे. संस्कार, अभ्यास आणि आदर्श उभा करावयाचा या तीनच गोष्टी मी तुमच्याकडे सोडतो. बाकी त्यांची दुसरी व्यवस्था मी माझ्याकडे घेतो. पण या तीन गोष्टींपैकी तुम्ही जेवढी मदत आम्हाला जास्त कराल तेवढा या मुलांचं आयुष्य इथे सुखद होईल. आपल्या देखतच 'हाची डोळा हाची देही' आपण पाहू शकाल. माझ्या आईने हे बघितलं आणि खरच त्यामुळे तिच आयुष्य किमान ५ वर्षांनी वाढलं. तसच ५, १० वर्षांनी आपलंही आयुष्य वाढो आणि ही मुलं तेवढा आनंद, समाधान आपणा सर्वांना व समाजाला देवो ही आज ईश्वरचरणी प्रार्थना करतो, सर्वत्र सुखिनः सन्तु, सर्वे सन्तु निरामयः

धन्यवाद.

जयहिंद! जय महाराष्ट्र!